

TÉL JÓZSEF:

Tüsköm ugrás

A szakértők véleménye szerint a Szentiván-éji tüztáncból, a régi népszokásokból ered a tüsköm-ugrás neve is, meg a tánc is. A tánc egyszerű szemmel nézve ugrálás. Még most is, ha a gombosi legény vasárnap délután megkérdezi a lányokat: hová mentek?

— Tüskömöt ugráni — ez a tréfás felelet.

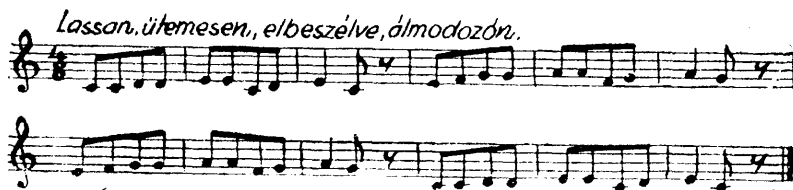
Az ugrás, a tüsköm-ugrás szó a tűz-ugrásra mutat, tehát tüztánc az eredeti jelentése. Ehhez a néptánchoz a tűznek most már semmi köze sincsen. Hogyan járnak a lányok?

Körbe, koszorúba ülnek. Csak az énekesek. Két leány a középre megy, ők mondják meg, hogy a többiek mit énekeljenek a sok tüsköm-dal közül. Ők a táncosok. A lányok énekelnek, a kettő a középben táncol jobbra-balra, előre-hátra lépegetve, libegve, hullámosan. Amikor a dalnak vége van, a két leány közül az egyik a többiek közé megy a körbe s aki ott maradt, az új párt választ magának. Más dalt kezdenek. Ennek a végén a hívó leány megy a többihez. Aki bent marad, az új párt választ és kezdődik az új dal. Így váltogatják egymást.

Az elmondottakból látszik hogy a tüsköm tulajdonképpen »lányok tánca«. Egyszerű az egész; felemelővé a sok ősi dallam és változatos dalszöveg teszi, amelyeket csak Gomboson tudnak a lányok. Hallani azonban hallhatták más helységek lakói is, hiszen a három jellegzetesebb magyar falu (Gombos, Kupuszina, Doroszló) lakossága szegény. A lányaikat — Kupuszina kivételével — régebben városba adták cselédnek. Ez a város a legtöbbször Zombor volt. Vasárnap délután ezek a lányok az időt leginkább a városi parkban töltötték. A zombori parkokban sokszor felsendültek a gombosi lányok dalai: tüskömöt ugrottak. Ezt az idősebb zomboriak is bizonyíthatják.

Az alábbiakban néhány ismertebb tüsköm szöveget mutatunk be.

1. A gombosi torony tetejébe.

Lépve lassan, ütemesen, szinte álmodozva táncolják és éneklik ezt a tüskömöt. A táncolás módja a szöveggel is összefüggésben van.

Ezt a dallamot hatféle szöveggel éneklik. Maguk a szövegek sokszor egymástól függetlenül is élnek. Vehetjük őket akár hat külön tüskömnek is. Mind egyszerre nem szokták énekelni. Hol ezt, hol azt. Rendszerint az jön sorra, amelyiket a középben táncoló pár régebbi tagja bemond. Természetesen az általa ismert szövegek közül választ. A leányok tudják mind, csak meg kell kezdeni! Ha a középben táncolóknak nem jut semmi az eszükbe, vagy nincsen tiszta hallásuk, kívülről is jöhet segítség. (Az öregasszonyok nagyon sokszor megbotránkoznak az éneklők szöveg-szegénységén, amikor a falmelletti padon ülve figyelik a dolgot: — Hogy lehet ezt nem tudni?)

A címben jelzett vers tárgya költői, csak egy kissé szomorkás. Elválásról van benne szó. A szöveget mintha legény mondaná: elpanaszolja a helyzetét: nem tetszik a szerelme az öregeknek. A szöveg különben a következő:

A gombosi torony tetejébe'
ül egy holló tiszta feketébe'.
Rúzsám, az a holló minket gyászol,
El akarnak tiltani egymástul.

Ugyanilyen szerkezetű a másik két versszak is:

Piros alma leesett a sárba,
ki fölveszi, nem lesz az hiába.
Én fölmeveszem megmosom, megosztom.
A babámat ölelem, csókolom.

A leány áhitatos vallomása után a másik versben a nem kívánt legények visszautasítására is van forma és példa. Akire vonatkozik, az megértheti:

Ablakomba' kinyílt a jácint,
Nem bánom, ha énhozám nem jársz is.
Megmondtam már háromszázezersző,
Édesanyám nem neked nevelt fő'.

A következőben a lányok egymást biztatják, bátorítják, hogy válogassanak a legények közt:

Már minálunk az van a szokásba
Nem jó lakni az alacsony házba.
Mert letőri a bukros főketőt
Egy se' lány az, ki nem tart szeretőt.

Az utolsó vers a katonákkal való kapcsolatot tisztázza. Erkölcsei tanács, intés a »katonázó« lányoknak:

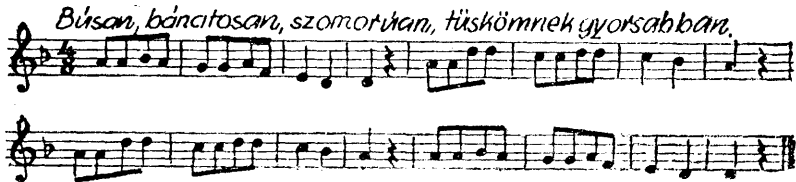
Lányok-lányok rúlam tanuljatok
Regruta szeretőt ne tartsatok.
Mert az a csók nem esik hiába
Könnyed csordul a bölcső gombjára

Szelídebb vég:

A regrutát elviszik messzire,
Szeretőjét bízza a zistenre.

Az idézett példákból látható, hogy a gombosiaknak tüsköm-nyelven mindenre van szavuk. Ennek a tüskömnek a dallama egyszerű, fülbe-mászó, kis hangterjedelmű (hat hang). Ezért van az, hogy nagyon sokat énekelik a lányok. A férfiak csak hallgatják.

2. Házunk előtt folyik...

Édesanyám mondja, hogy minden tüsköm muzikálható hallgató-nak is. Ha meggyorsítják az ütemet, akkor lehet tüskömöt is járni rá. Ez egy éppen ilyen dal. Búsan, bánatosan, szomorúan énekelik először. A férfiaknak úgy tetszik a legjobban. Amikor eléri a tüsköm ütemének a fokát, lehet rá tüskömözni is. Ha még gyorsabban játsszák, itt a csár-dás, minden magyar táncnak az alapja.

Érdekes, hogy ennek a dallamnak most nem ismerünk szöveg-válto-zatát.¹⁾ Az egyedüli szöveg ez:

Házunk előtt folyik el egy halastó,
Abba' fürdik három fekete holló.
Három fekete hollónak hat szárnya
Én is voltam barna legény babája.

¹⁾ A horgosi bokrétásoktól a következő három versszakot hallottuk:

1.

A horgosi ződ erdőben van egy tó
Abba fürdik három fekete holló
Három fekete hollónak hat szárnya
Ki vagyok a babám szívéből zárva.

2.

A horgosi határszélen születtem
Apám se vót, mégis fölneveledtem
Úgy nyótem fő mint erdőben a gomba
Lovat loptam már tízéves koromba'.

3.

A horgosi ződ erdőben van egy tó
Abba úszik egy fekete koporsó
Kiláccik az aranyozott szemfödél
Látod babám, nem igaz, hogy szerettél.
A szerk.

A dal itt is természeti képpel kezdődik. A baj csak az, hogy a képen a népköltő egy kedves tévedést követett el. A halastóról tudjuk, hogy nem folyóvíz, tehát nem folyhat el az ablak alatt. Megbocsájtható azért, mert a népköltőnek a fekete holló miatt rímre volt szüksége: a halastó erre volt jó.

3. Édesanya tejjel-vajjal...

Lehet vitatkozni, hogy ez gyorscsárdás-e, vagy tüsköm. Az biztos: lassított tempóban tüskömöt is lehet rá jární. Szerintem nagyon sok táncdallamunknak a tüsköm az alapja. Azt nem kell senkinek magyarázni, hogy a zenében, költészetben, általában a művészetekben nincsenek élesen elhatárolva a műfajok. A tüskömből például sokszor gyorscsárdás, körmagyar, hallgató lesz, vagy megfordítva.

Nézzük a szövegét:

Édesanyám tejjel-vajjal neveli
A fiát, a fiát.
Azt se tudja hol ássák meg
A sírját, a sírját.

Majd kiássák zölderdőbe'
A vadak, vadak
Elénekelik az égi
Madarak, madarak.

A második szövegben a férfi szólal meg:

Édesanyám arra intett
Legyek jó, legyek jó,
Hogy én este ne járjak a
Lányokhó', lányokhó'.

De én aztat meg nem teszem
Széles e világér
Hogy én is lefeküdjek,
Meghalok a babámért.

Erre a dallamra más magyar helységben, például Topolyán, ilyen szöveget énekelnek (de tüskömöt nem járnak):

Kiültek a vénasszonyok
A padra, a padra.
A sé' tudják mire való
A pletyka, a pletyka.

Arra kérem a jóistent
Azt adja, azt adja
Valamennyit ragassza le
A padra, a padra.

Ezt én itt Gomboson elénekeltem néhány tüskömös lánynak. Mosolyogtak és azt mondták, hogy ők tudnak jobbat. Hosszú könyörgésre az egyik leány a következő szöveggel énekelt el:

A faluban nincs több kislány
Csak kettő, csak kettő.
Az egyiket elszerette
A jegyző, a jegyző.

A másik meg a kapubó'
Neveti, neveti (hogy)
Ötet meg a plébános úr
Szereti, szereti.

Megint nagy nevetés lett a dologból. Miért? A plébános hetvenéves aggastyán. Én meg — úgy mint jégreszaladt gyűjtő — nagy örömmel alapítottam meg, hogy a magyar népben buzog még a humoros véna.

4. Kerek a káposzta....

Ez az egyik legtöbbet énekelt, táncolt tüskömünk. A legidősebb öregasszonyok így ismerik a szövegét:

Kerek a káposzta,
Csipkés a levele.
Ennek a kislánynak
Nincsen szeretője.
Majd lesz a káposztának
Sima a levele,
Leszek én még
Ennek a kislánynak
Igaz szeretője.

A másik versszak már humoros. A székely gyűjteményekben is gyakori a házasságról gondolkodó legény nótája, pl.: a »meg kék házasodni«. A dalunk eredeti és van olyan szép:

Ha megházasodok
Sok kislány megbánja,
Ha nem házasodok
Édesanyám bánja.

»Ugye anyám jó lesz,
 Ha megházasodok,
 Sok szép lánynak
 A kiskapujában
 Nem lábatlankodok,
 Nem arcátlankodok,
 Nem pofátlankodok.«

Erre a mintára van egy másik népdalunk, annál a szellemes ismétlés a meglepő. Ezt Topolyán hallottam:

Ha énnékem
 Száz forintom volna,
 A kilincsem
 Vertaranyból volna.
 De mivelhogy nincsen
 Fából van a kilincsem.
 Madzag a húzója,
 Bőr a rángatója,
 Nem tehetek róla...

A »Kerek a káposzta« című dalnak a lekottázása nem kis nehézséget okozott. Végül a hatvan éven felüli édesanyám segített ki bennünket.

5. *Pirosalma csutája...*

Ez a tusköm is jellegzetes; odaállítható a »Kerek a káposzta« mellé. A mindkét nembeli fiatalok nagyon szeretik énekelni, vagy hallgatni. A dalszöveg költői szempontból is megállja a helyét. Szellemes, színes kifejező. Van benne humoros versszak is.

Íme a szöveg:

Pirosalma csutája
 Édes a babám szája.
 Édesebb az mint a méz.
 Ki-kit szeret arra néz.

Pirosalma csutája,
 Sebes a babám szája.
 Meg kell annak gyógyulni,
 Ha meg akar csókolni.

Vékony deszkakerítés,
 Atlátszik az ölelés.
 Olej babám kedvedre,
 Nem hányom a szemedre.

Sárga kukorica szár,
Kapátlan maradtál.
Szőlke kislány, barna lány,
Csókolatlan maradtál.

Szivárványos ég alja,
Beteg a rózsám anyja.
Adná isten, meghalna,
Szép lánya rám maradna.

Szomszédasszony az a hír,
Hogy a lányával nem bír.
Férjhezmenni akarna,
De az anyja nem hagyja.

G. Harangoznak délre...

Ezt a tüskömöt libegve, hintázva, boldogan járnak. Úgy látszik, a szöveg nagyon tetszik: nem hiába táncolják boldogan, hiszen lakodalomról van benne szó. A dallam is libegve hintáztatja a táncosokat.

Ezt énekelik a lányok:

Harangoznak délre
Pont tizenkettőre.
Ezt a csinos barna kislányt
Viszik esküvőre.

Fehér ruha rajta
Az is ki van varrva.
Mellette a vőlegénye
Mennek a templomba.

Van azután egy katonás szövege is. Ez a hosszabb. A régi világból való, amikor a regruták még »Ferenc Jóskát« énekeltek. Ma már így énekelik:

Édesanyám volt ke'
Mért nem tanított ke'
Mikor gyöngye vessző voltam
Mért nem hajlított ke'.

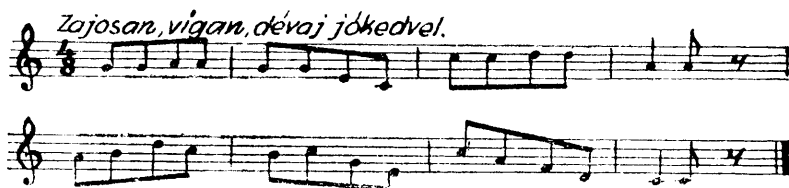
De most már nem hajlok
Mért katona vagyok.
Tito marsall a lábomra
Bakancsot szabott.

Bakancsot szabatott
De rövid a szára
Hogyha hosszú marsot fújnak
Elmerül a sárba.

Tito katonája
Rágyujt szivarjára.
De sok szölke. barna lánynak
Fáj a szíve rája.

Ne fájjon a szíved
Nem leszek a tied.
Van énnékem szebb szeretőm,
Aki engem szeret.

7. Minden Lánynak...

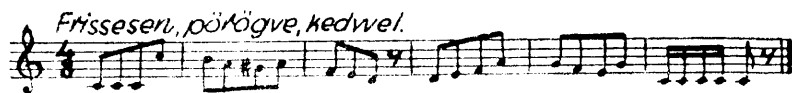
Ezt a tüskömöt leányoktól, ahogy táncolják nem hallottam. Gyűjtő körutamon egyszer egy harminc év körüli menyecske megállít és azt mondja, hogy ő tud olyat, amit a mostani lányok nem tudnak. Akkoriban az ő boldog lánykorában ezt sokat énekelték. Szedtem mindjárt elő a pirosaimat, az asszony pedig csengő hangon énekelni kezdett. Először szöveget írtunk, utána a dallamot kottáztam le. Nagy örömömrre az egyik legősibb, legszebb tüskömöt sikerült lerögzíteni. A dallam olyan szép és eredeti, hogy a legkényesebb ízléssel összeállított modern gyűjteményben is megállná a helyét.

A szöveg a következő:

Minden lánynak van babája
Csak énnékem nincsen.
Kinek kettő, kinek három
Nekem egyse nincsen.

Ha a zisten egyet adna
Jaj de megköszönném,
Kezét, lábát összekötném
A füstösbe tenném.

8. Eg a kuruyhó (gombosi eredeti)

Ezt a dalt nem szabad összetéveszteni a közismert és az iskolában is tanított hasonló szövegű dallal. Ez igazi tüsköm, amit az eredeti gombosi dallammal énekelnek. Megállapíthatjuk róla, hogy ősrégi. A dallam és a szöveg egyaránt azt mutatja. A dallam csak öt ütemes. Zeneileg azonban olyan archaikus jellegzetességű, hogy kívánunk az új gyűjtésben még vagy tíz ilyen. A szövegben érdekes a sor végén az ajajaj szótagpótló felsóhajtás, a dal végén pedig az a táncközben is szokásos rikkantás: apacula-hopp!

Szövegünk a következő:

Ég a gunyhó ropog a nád, ajajaj,
Szorítsd hozzám ezt a barnát apaculahopp.
Még a barnát szorongatod, ajajaj,
Addig a szölkét elszalajtod, apaculahopp.

Szölkét ne végy, mert beteges, ajajaj,
Vöröset se, mert részeges, apaculahopp.
Barnát vegyél, az lesz a jó, ajajaj,
Az lesz a csókra hajlandó, apaculahopp.

Itt önkéntelenül eszünkbe jut az ősidőkben szokásos nőrablás. Amikor a legények leányt mentek rabolni, ilyesfélét dalolhattak.

Amikor a vajdasági magyar közművelődés asztalára ezt a Bogojevón összegyűjtött néhány tüskömöt leteszem, meg kell állapítanom, hogy mind irodalmi, mind zenei szempontból értékes anyagból gyarapodott néprajzi anyaggyűjtésünk.*) Változatos, élvezhető, művészi értékű ez a dalcsoport. A népköltészet legjobb darabjaival egyvonalba állítható a legtöbb tüsköm.

A gyűjtést folytatni kellene, mert falunkban még tíz tüsköm összegyűjthető. Ezenkívül lappang itt még három táncjáték: Csillag Boris. Buborkáné lánya meg a Bujj-bujj zöldág. Ciklikus dalok ezek, táncolva adják elő. Itt természetesen a legnagyobb nehézségekkel kell megküzdenünk, mert ezek a népi játékok már megszűntek s a nyomozókat megszegyenítő leleményességre lesz szükségünk, hogy az öregek közül felkutassuk azokat, akik még tudják a dallamot, emlékeznek a szövegre.

Fel kell még említenünk, hogy eredeti népdal (nem tüsköm) is található itt. Ezeknek az összegyűjtését sem hagyhatjuk el. Az is felkutatásra vár, hogy a népi játékok — amelyek a fiatalság vasárnap délutánjait régen kitöltötték — hogyan zajlottak le. Foszlányok, töredékek már vannak, csak összefüggő, hiteles, hiánytalan leírás nincs. Az meg könnyen megérthető, hogy a nép minden gyűjtést ösztönös ellenszenvvel fogad, »tudatalatti« eltulajdonító szándékot tételez fel. Ennek a legyőzésében mester legyen a jó gyűjtő. A lakodalmi népszokások és a lakodalmi zene feljegyzése is hiányzik még (felvonulás, kikérés, a menyasszony búcsúztatása, kánai menyegző, menyasszonytánc, tyúkverő gereblye húzással, stb.).

Mindezekből látható, hogy falunkban a szorgalmas népköltészeti gyűjtőnek tág tere van.

A közölt dalok közül csak egy eredeti gombosi, a többi Gomboson meghonosított dallam, nagyobbára helyi szövegváltozattal.

A szerk.